

К. П. Бунятян, А. В. Ніколова

КУРГАНИ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТРИПІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ДОБРОВИДИ І ТАЛЬЯНКИ

Публікуються кургани, розкопані І.І. Артеменком на поселеннях-гігантах трипільської культури Доброводи і Тальянки (по два кургани на кожному), які демонструють певні оригінальні риси ямної культури лісостепового регіону і нагадують нам про складну етнокультурну ситуацію у Середній Наддніпрянщині за доби ранньої бронзи.

Ключові слова: Східна Європа, доба ранньої бронзи, Середня Наддніпрянщина, ямна культура, трипільська культура.

Правобережна смуга Середньої Наддніпрянщини здавна була зоною інтересів різного населення. Це стосується й доби ранньої бронзи, коли по занепаду трипільської культури сюди просунулося чисельне населення ямної культури (ЯК), а згодом — і «шнуровики», представлені тут середньодніпровською культурою (СДК). Водночас на цю територію прагнуло якоюсь мірою й населення культури кулястих амфор (ККА) (Szmyt 1999, Fig 2, 3; Бідзіля, Бунятян, Ніколова 2005), яке сягло сучасних околиць Києва й перетнуло Дніпро (див.: Роздобудько, Юрченко 2005; Лысенко 2006, с. 94, рис. 12—14), та представники інших віддалених світів (Бунятян 2007). Зрештою, тут з'явилися й носії катакомбних культур, масова присутність яких добре засвідчена, насамперед, поселеннями так званого типу Ісківщина, які М.М. Бондар беззастережно відніс до СДК (Бондар 1974), і, меншою мірою, — похованнями (Клочко, Ричко 1989). Тонкощі того процесу, а саме — часу й динаміки освоєння Правобережної Наддніпрянщини населенням різних культур, лишаються нез'ясованими через млявий інтерес до цієї проблематики.

Безперечним є одне. Поширення і сплеск курганного будівництва тут пов'язано, в першу чергу, з ЯК. Це добре засвідчено ще розкопками рубежу XIX—XX ст. Чимало курганів зведено й на місцях колишніх поселень трипільської культури (Пассек 1949; Шмаглий, Видайко 1988; Klochko,

Kruts 1999). З-поміж таких лишилися неопублікованими кургани, розкопані у 1982—1983 рр. експедицією під керівництвом тодішнього директора Інституту археології АН УРСР І.І. Артеменка на території великих трипільських поселень Доброводи й Тальянки на Черкащині (Артеменко 1982—1983). Мабуть, це сталося через те, що вчений очікував відкрити тут кургани чи поховання СДК і разом з тим — знайти додаткові аргументи на користь своєї концепції щодо розвитку подій у Середній Наддніпрянщині у післятрипільський час (див.: Артеменко 1967). Але кургани виявилися ямними, і їхні матеріали (як і раніше здобуті) засвідчують складнішу, ніж то бачилося І.І. Артеменкові, етнокультурну ситуацію у вказаному регіоні.

Інтерес до цих курганів спричинено наявністю радіокарбонних дат для декотрих поховань, що давно фігурують в літературі, але досі не проаналізовані в контекстуальному плані — з точки зору стратиграфічної позиції поховань і їхнього супроводу, і так само для оцінки етнокультурної ситуації в регіоні. Науважимо, ми намагалися якомога повніше й точніше подати інформацію, скориставшись усією польовою документацією. Особливо цінними стали детальні кресленники, виконані Н.Г. Салій.

ДОБРОВИДИ УМАНСЬКОГО РАЙОНУ (розкопки 1982 р.)

Курган 1 був розташований майже у центрі трипільського поселення, на вільній від давньої забудови ділянці (рис. 1). Насип деформовано оранкою, висота 1,1 м, діаметр 40 м. З північного і південного боків помітними були западини від виймання ґрунту для зведення кургану. У насипу зрідка траплялися шматки печини, обмазки і уламки кераміки трипільської культури, зокрема розмальовані. Виявлено шість поховань ЯК.

Рис. 1. Доброводи. Локалізація курганів на трипільському поселенні

Стратиграфія (рис. 2). За креслеником, первинний невеличкий видовженої форми курган зведено над похованням 1¹. Давній горизонт (далі ДГ) під ним простежувався у вигляді тонкої чорної смужки, яка утворилася через випал трави перед здійсненням цього поховання. На південній периферії цього насипу локалізовано наступне поховання 2, з яким, видно, пов'язано досипку кургану, помітну в східному профілі центральної бровки. Інші чотири поховання (3—6) розташовувалися півколом у східній частині насипу. Послідовність їх не з'ясовано, хоча останнім було здійснено, схоже, поховання 4, могила якого «почала простежуватися у насипі одразу під орним шаром». З огляду на планіграфію поховань 5 і 6, що немов утворюють ряд разом із похованням 2 і демонструють інші збіжності, зокрема в орієнтації, можна висловити припущення, що їх було здійснено після поховання 2. Себто вони передували похованню 3, яке, таким чином, могло бути передостаннім.

Відтак, намічається орієнтовно така послідовність поховань: 1 (основне), впускні — 2, можливо 5, 6 (чи 6, 5), можливо 3, 4.

Поховання 1 (основне, рис. 3, 1, 2) було оточене кільцем викиду жовтої материкової глини з розривом зі східного боку. Могила 2² в плані мала форму видовженої трапеції завдовжки 2,0 м і завшир-

1. Оскільки опису стратиграфії та рисунків профілів бокових бровок у Звіті немає, не зрозуміло, на яких підставах реконструйовано форму цього насипу. За наявною документацією відтворити його не можна, але зрозуміло, що він був невеличким.

2. Трапляються розходження між описом могил у Звіті (форма, розміри, інші деталі) та креслениками. Інформативність останніх видається більш надійною, тож дані скореговані згідно них.

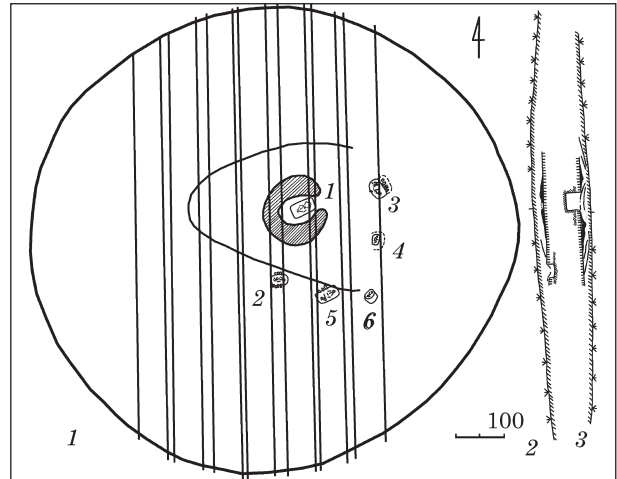

Рис. 2. Доброводи, курган 1: 1 — загальний план; 2 — східний профіль центральної бровки; 3 — західний профіль першої східної бровки

шки 0,8 м (в ногах) — 1,2 м (в головах), трішки розширювалася до дна. Південно-східний її кут заокруглений. Глибина 1,2 м від ДГ. Орієнтована З—С з незначним відхиленням. Уздовж була перекрита деревом, яке просіло в могилу. Північна плаха обвуглена. Погано вцілілий забарвлений вохрою скелет лежав на спині головою до ЗПДЗ із трохи зігнутими в ліктях і розведеними руками та підігнутими в колінах ногами, які розпалися ромбом. Небіжчика вкладено на підстилку, від якої лишився брунатний (кора і шкіра?) і сірувато-білий ворсистий гліні, посипаний вохрою. Під кистями (за Звітом) простежено рештки вовняної? грубої тканини, а під ногами — шкіри чи повсті. Дно могили, особливо в районі голови, обмазано тонким шаром білої каолінової глини.

У заповненні могили трапився уламок вінця кухонної трипільської посудини.

Поховання 2 (рис. 3, 3, 4) розташоване біля південного підніжжя первинного насипу. Могила чотирикутної в плані форми із заокругленими кутами на глибині 1,0 м від умовного «0»³ була перекрита поперек плахами завширшки 15—17 см і завтовшки 0,5—2,0 см і колодами та жердинами діаметром 6—7 см. Декотрі з них обгорілі. Розміри могили 1,55 × 0,9 м, глибина від рівня ДГ, з якого вирито могилу, 0,6 м (1,6 м від «0»), орієнтована С—З. Погано вцілілий скелет лежав скорчено на лівому боці головою до С. Ліва рука випростана до колін, права — зігнута в лікті і кистю спрямована до лівої. Ступні піджаті до тазу. Небіжчика покладено на підстилку із трави та ще якоїсь органіки у вигляді жовтуватого гліну. Можливо, його було вдягнуто/загорнено в шкіру, від якої лишився брунатний гліні. На черепі — сліди берести, за головою — спалені лозинки. Біля черепа й під ним — посипка вохрою.

За деревом поховання датовано 4200 ± 70 ВР, 2890—2660 BC cal (табл. 1)⁴.

3. Усі глибини подано від умовного «0» на найвищій точці кургану за винятком основних поховань.

4. Калібрацію здійснено за допомогою програми Ox cal 3.10. Використано вірогідність 68,2 %.

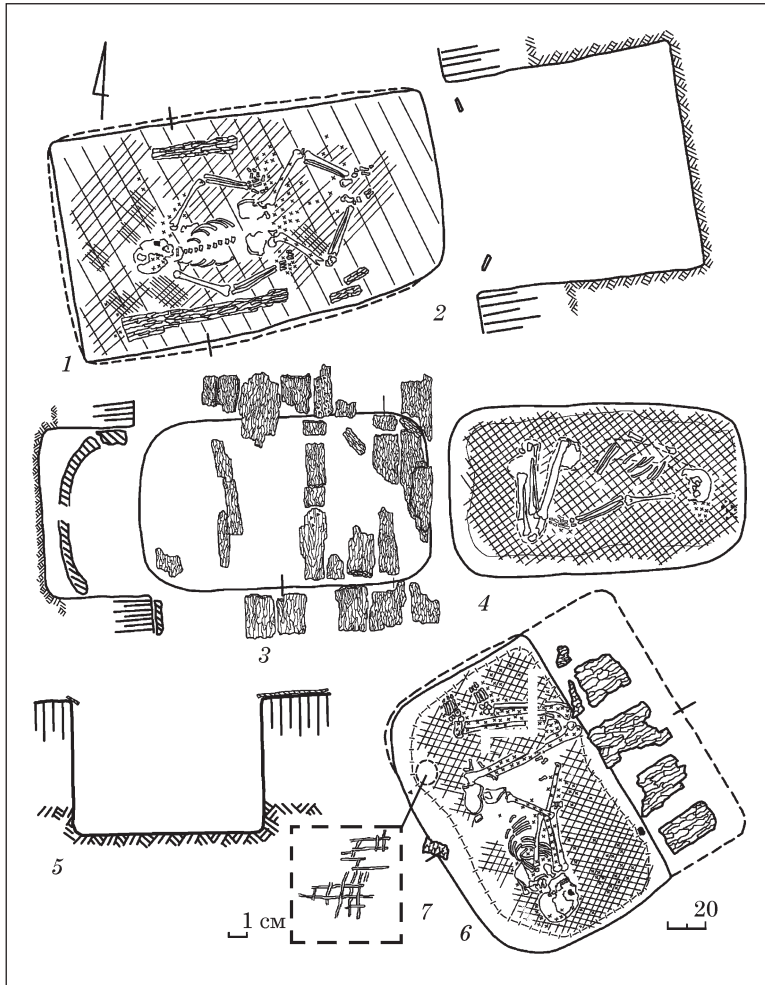

Рис. 3. Доброводи, курган 1: 1, 2 — поховання 1; 3, 4 — поховання 2; 5, 6 — поховання 3; 7 — відбиток тканини? у похованні 7

а поховальна камера ледь заходила в материк. Перекриття не відзначалося масивністю і простежено за вкрапленнями дерева у заповненні могили. Розміри прямокутної з ледь заокругленими кутами могили $0,8 \times 0,6$ м, глибина від переkritтя $0,4$ м ($2,35$ м від «0»), орієнтовано могилу Пн—Пд. Скелет дитини лежав скорчено на лівому боці з розворотом на спину головою до Пн. Ліва рука випростана, зігнута в лікті права — вкладаєна поперек живота. Скелет (особливо череп, ноги та права рука) і дно могили посипані вохрою. Біля і під черепом — дрібні вуглинки. Небіжчика було покладено на органічну підстилку (із трави?) і загорнено/вдягнуто у шати, від яких лишився брунатний і жовтуватий крихкий тлін.

Поховання 5 (рис. 4, 3—5) впушено у південний сектор на С від поховання 2 і, як вказувалося, можливо, після нього. Сліди поперечного переkritтя могили у вигляді тонких колод чи дощок завширшки $10\text{--}20$ см і завтовшки до $2,0$ см виявлено з північно-західного боку на глибині $1,35$ м. Розміри камери $1,9 \times 1,1$ м, глибина від переkritтя $0,4$ м ($1,75$ м від «0»), орієнтована ПнС—ПдЗ. Скелет до-

рослого лежав скорчено на спині з розворотом на лівий бік головою до ПнС. Від лівої руки вціліли ліктвові кістки з кистю, розташовані неприродно — на місці плечової кістки. Права рука зігнута й вкладаєна поперек живота. Небіжчика покладено на підстилку — траву, прикриту шкірою?, видно загорненим / одягненим, від чого лишився жовтий пухкий тлін навколо скелета. Череп і кінцівки посипано вохрою. Поруч знайдено окремі вуглинки.

Перед лицем, поруч із плямою вохри, лежала кременева ретушована пластина завдовжки $8,5$ см (рис. 4, 4). Один її край сформовано лускоподібною і косоструменистою ретушню, інший — крутою притуплюючою і лускоподібною біля п'ятки ².

Поховання 6 (рис. 4, 6) розташовано на С від поховання 5 і на Пд від поховання 4. Могила у вигляді ями з уступом, влаштованим з південно-східного боку на глибині $1,4$ м. На нього спиралося поперечне переkritтя, яке, видно, впритул підходило до протилежної вищої стінки. Переkritтя складалося із плах чи дощок завширшки до 20 см і завтовшки до $3,0$ см. Камера за заокругленими кутами наближається до овальної. Розміри її $0,85 \times 0,5$ м, глибина від переkritтя $0,3$ м ($1,7$ м від «0»). Погано вцілілий скелет дитини лежав

1. Антропологічні визначення здійснено С.І. Круц.

2. Пластину не передано до фондів, опис і рисунок виконано за фото. Дякуємо О.Л. Позіховського за консультацію.

Таблиця 1. Радіокарбонні дати ямних пам'яток лісостепової зони України

№	Область	Населений пункт	№ кургану, поховання	Лаб. номер	Матеріал	Дата ВР	Дата ВС, 68 %	Дата ВС, 95 %	Джерела
1.	Київська	Миронівка	к.1 п.8	Ki-3036	дерево	4570±90	3497—3090	3665—2936	Telegin a.a. 2003
2.	Київська	Миронівка	к.1 п.8	Ki-6741	дерево	4235±60	2920—2690	3010—2620	Klochko 1999
3.	Київська	Миронівка	к.2 п.3	Ki-5826	кістка	3875±60	2460—2230	2490—2140	Klochko 1999
4.	Київська	Миронівка	к.2 п.4	Ki-5825	кістка	3810±55	2400—2140	2460—2040	Klochko 1999
5.	Київська	Миронівка	к.3 п.1	Ki-5828	кістка	4010±60	2630—2460	2900—2300	Klochko 1999
6.	Київська	Миронівка	к.7 п.1	Ki-5823	кістка	3895±60	2470—2290	2560—2190	Klochko 1999
7.	Черкаська	Тальянки	к.2 п.3	Ki-2612	дерево	3760±70	2289—2038	2464—1953	Telegin a.a. 2003
8.	Черкаська	Тальянки	к.4 п.1	Ki-6714	кістка	3990±50	2580—2460	2700—2300	Klochko, Kruts 1999
9.	Черкаська	Тальянки	к.4 п.2	Ki-6715	кістка	3945±50	2560—2340	2580—2280	Klochko, Kruts 1999
10.	Черкаська	Тальянки	к.4 п.3	Ki-6716	кістка	3905±60	2470—2300	2570—2200	Klochko, Kruts 1999
11.	Черкаська	Тальянки	к.4 п.4	Ki-6717	кістка	3865±50	2460—2230	2470—2190	Klochko, Kruts 1999
12.	Черкаська	Баштечки	к.4 п.2	Ki-1720	дерево	4450±70	3340—2930	3350—2920	Telegin 1986
13.	Черкаська	Доброводи	к.1 п.2	Ki-2124	дерево	4200±70	2890—2660	2920—2570	Telegin 1986
14.	Черкаська	Доброводи	к.1 п.6	Ki-7090	дерево	3960±60	2580—2450	2630—2280	Назаров, Ковалюх 1999
15.	Черкаська	Доброводи	к.2 п.3	Ki-2122	дерево	4370±60	3090—2900	3330—2880	Telegin 1986
16.	Черкаська	Доброводи	к.2 п.3	Ki-7092	дерево	4040±55	2630—2470	2870—2450	Назаров, Ковалюх 1999
17.	Черкаська	Доброводи	к.2 п.4	Ki-2129	дерево	3960±55	2570—2350	2620—2280	Telegin 1986
18.	Черкаська	Доброводи	к.2 п.6	Ki-2107	дерево	3980±45	2580—2450	2620—2340	Telegin 1986
19.	Черкаська	Доброводи	к.2 п.10	Ki-7091	дерево	3920±60	2480—2300	2580—2200	Назаров, Ковалюх 1999
20.	Черкаська	Нагірне	к.49 п.3	Ki-2119	дерево	4570±50	3500—3100	3510—3090	Telegin 1986
21.	Черкаська	Пальміра	к.3 п.2	Ki-7101	дерево	3990±55	2620—2400	2850—2300	Назаров, Ковалюх 1999
22.	Черкаська	Подольське	к.4 п.1	Bln-4602	дерево	4128±46	2760—2620	2880—2570	Telegin a.a. 2003
23.	Черкаська	Придніпровське	к.3 п.1	Ki-7099	дерево	3950±65	2570—2340	2630—2200	Назаров, Ковалюх 1999
24.	Черкаська	Придніпровське	к.3 п.1	Ki-3139a	дерево	3970±80	2580—2380	2700—2200	Telegin a.a. 2003
25.	Черкаська	Придніпровське	к.4 п.1	Ki-7100	дерево	3970±50	2580—2350	2620—2300	Назаров, Ковалюх 1999
26.	Черкаська	Десятини	посел.	Ki-9196	кістка	3880±70	2470—2210	2570—2140	Сиволап 2003

скорчено на лівому боці головою до ПнС. Права рука спрямована до колін. Небіжчика покладено на шкіру й посипано вохрою.

Перед лицем — шматочок якогось виробу з міді, за крижами — 10 зубів вирезуба (риба із сімейства карпових).

За деревом поховання датовано 3960 ± 60 ВР, $2580—2450$ ВС cal (табл. 1).

Курган 2 (рис. 5) знаходився за 1,4 км на ПдС від кургану 1, на околиці трипільського поселення. Висота 3,2 м, діаметр 44 м. Поруйнований оранкою насип мав складну структуру, пов'язану з його добудовами по мірі здійснення поховань. Виявлено 10 поховань: дев'ять — ЯК і одне (поруйноване поховання 2), можливо, ЯК.

Стратиграфія (рис. 6). Відтворюється така послідовність поховань. Найперше поховання 3 було здійснено на невеликому природному пагорбку заввишки 0,5 м і діаметром 16 м, попередньо очищеному від трави вогнем. Виходячи із креслення, зведення насипу було розпочато з обваловки могили, перекритої надалі вальковим насипом заввишки 2,4 м та діаметром 21 м.

У північну полу цього насипу, теж очищену від трави вогнем, було впущено поховання 4. Пов'язана із ним досипка (насип 2) повністю перекрила первинний насип шаром чорнозему завтовшки десь 0,5 м і надала йому видовженої форми по лінії ПнС—ПдЗ з діаметром 29×24 м. Його верхівка розорана.

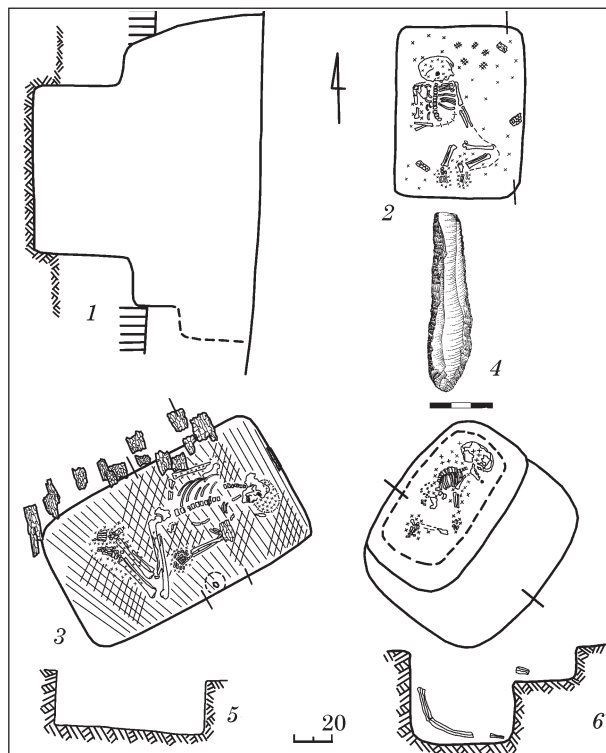

Рис. 4. Доброводи, курган 1: 1, 2 — поховання 4; 3—5 — поховання 5; 6 — поховання 6

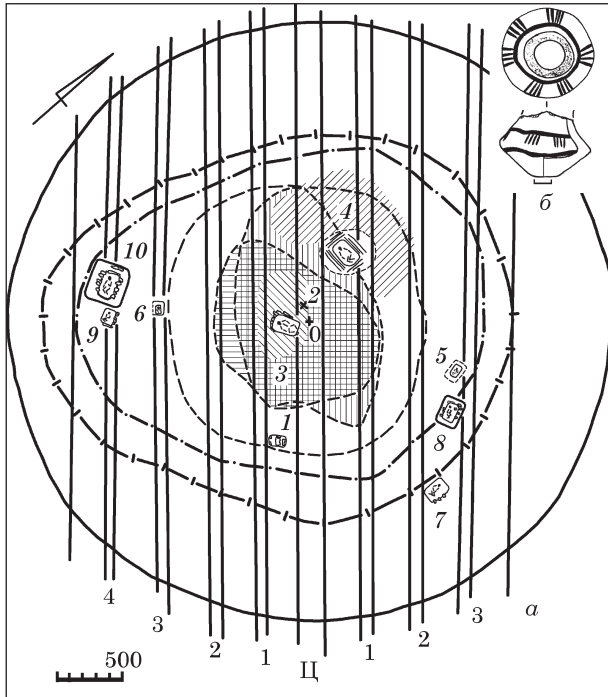

Рис. 5. Доброводи, курган 2: а — план кургану; б — ку-бок трипільської культури з насипу

У південно-західну полу насипу 2 були впу-щені поховання 6 і 9, перекриті, як указано у Звіті, третім. Чому його названо третім насипом, не зрозуміло. По-перше, він складався із чотирьох прошарків — двох глинистих, розділених черноземним і прикритих зверху шаром гязі. Товщина глинистих прошарків на різних ділянках колива-лася від 0,4 до 1,0 м, черноземного — від ледь по-мітного до 0,6 м, із гязі — від 0,3 до 0,6 м.

По-друге, цілком очевидним, виходячи із Зві-ту й креслеників, є зв'язок певних прошарків із декотрими похованнями. Тож будемо розглядати цей насип диференційовано, позначивши про-шарки літерами.

Відтак, поховання 6 і 9 були впущені у насип 2 і перекриті першим глинистим прошарком (на-сипом 3а). З цього рівня було здійснено похован-ня 8, перекрите черноземним прошарком (наси-пом 3б), далі поховання 5, перекрите наступним глинистим прошарком (насипом 3в). Могила по-ховання 10 перетинала майже увесь насип і була перекрита шаром гязі, себто була вкопана з тре-тього глинистого прошарку (насипу 3в). Вказати зростання параметрів насипу після здійснення кожного із вказаних поховань можна дуже при-близно, а через розораність верхівки — лише з точки зору нарощування діаметру, який, збері-гаючи видовжену форму насипу, загалом сягнув десь 34 × 29 м.

Поховання 7 було влаштовано біля підніжжя третього насипу (Зг)¹ і, вірогідно, було перекрито четвертим (за Звітом) черноземним.

Визначити стратиграфічну позицію поховань 1 і 2 важко. Зважаючи на просторову локалізацію та глибину залягання перекриття (2,2 м), камера

1. Згідно загального плану поховання 7 потрапило в бровку, але в її профілі не відображено.

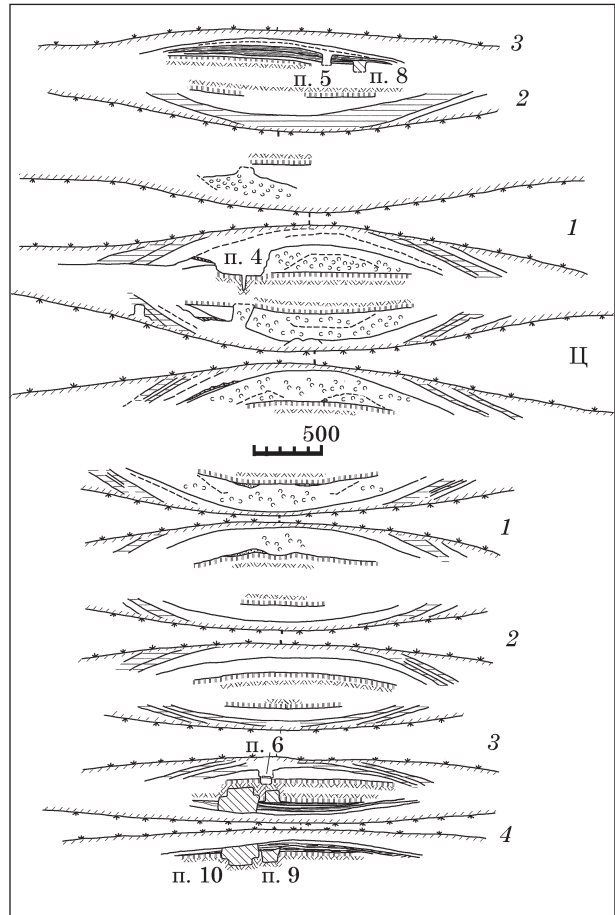

Рис. 6. Доброводи, курган 2, профілі бровок: Ц — цен-тральна бровка; над нею (1—3) — профілі північно-східної частини насипу; під нею (1—4) — профілі південнозахідної частини

поховання 1 була влаштована в другому насипі, а перекриття мало знаходитися на її поверхні. Тож, можливо, воно було здійснено з цього рівня, на що побічно вказує той факт, що в поруч розташованій бровці заплечики не зафіксовані. Відтак, воно може припустимо займати ту само стратиграфічну позицію, що й поховання 6 та 9. Зовсім нічого не можна сказати про позицію поховання 2. Його впушено в центр кургану, і камера теж знаходи-лася в другому насипі. Але немає жодних підстав припустити, з якого рівня вирито могилу через руйнацію верхівки кургану.

Приблизна послідовність поховань має такий вигляд: основне поховання 3, впускні — 4, потім 6, 9 і, можливо 1, далі 8, 5, 10, 7. Позицію похован-ня 2 не визначено.

У південно-західному секторі кургану знайдено фрагментований мініатюрний біконічної форми кубок трипільської культури. Середню його час-тину оздоблено двома горизонтальними лініями брунатного кольору, поміж якими нанесено гру-пи з чотирьох вертикальних ліній. Вціліла висота кубка 3,8 см, діаметр корпусу 5,5 см, дна — 1,7 см (рис. 5, б).

Поховання 1 (рис. 7, 1—3) розташоване у пів-денно-східному секторі кургану. Могила прямо-кутної в плані форми із заокругленими кутами орієнтована ПдЗ—ПнС. Розміри її 1,15 × 0,8 м,

глибина 0,5 м від перекриття (2,7 м від «0»). На глибині 2,2 м була перекрита тонкими поперечними плахами, на яких траплялися дрібні шматочки деревного вугілля, а зверху — матом із трави. Скелет геть зітлів. Спорохнявілі його сліди дозволили припустити, що він був орієнтований головою на ПдЗ. Небіжчик, вдягнений/загорнутий у шкіру, був вкладений на товстий шар трави, посипаний вохрою і зрідка дрібними вуглинками. Праворуч приблизно на рівні плечей лежав шмат обгорілої вохри, а за черепом — горщик.

Горщик яйцеподібної форми з відігнутими вінцями. Край вінця оздоблений відтисками палички. На тулубі — сліди нагару. Висота 14 см, діаметр вінця 10 см, тулуба — 14 см (рис. 7, 3).

Поховання 2 у щоденнику не зафіксоване, кресленика немає. За Звітом і загальним планом кургану воно знаходилося на вершині насипу на глибині 0,6 м. Могила розмірами 1,2 × 0,8 м орієнтована ПнС—ПдЗ. Поперек була перекрита деревом. Скелет майже повністю зітлів. За слідами черепа, вкладеного на вимостку із невеликих плоских каменів, небіжчик був орієнтований головою до ПнС. Відмічено наявність слідів вохри.

Поховання 3 (основне, рис. 7, 4, 5) розташоване під центром насипу. Чотирикутна із заокругленими кутами могила була перекрита вздовж колодами діаметром 12—15 см, орієнтована ЗПдЗ—СПнС. Дещо розширена зверху західна частина могили звужувалася до дна. Розміри зверху 2,0 × 1,1—1,25 м, на дні — 1,9 × 1,1—1,2 м, глибина 0,8—0,9 м. Скелет дорослого лежав на спині головою до ПдЗ із зігнутими в ліктях і широко розведеними руками і підігнутими в колінах і так само широко розведеними ногами. Небіжчик був покладений на мат із очерету. Під хребцями й правою лопаткою простежено рештки грубої тканини, а під нею — сліди хутряного одягу чи підстилки хутром униз, а також якоїсь речовини у вигляді брунатного пухкого тліну. Верхня частина скелету була прикрита хмизом. На черепі і поруч — сліди вохри. Ліворуч від черепа лежав шмат вохри.

За деревом спочатку було отримано дату 4370 ± 60 BP, $3090\text{—}2900$ BC cal, пізніше — 4040 ± 55 BP, $2630\text{—}2470$ BC cal (табл. 1).

Поховання 4 (рис. 8, 1—4) впущено у північну полу первинного насипу. Викид із могили розташовано на його схилі. На рівні заплечиків, на глибині 3,75 м, могила мала розміри приблизно 4 × 3 м. На заплічки спиралося перекриття, яке складалося із вкладених поперек камери жердин, поверх яких лежали поздовжньо розташовані масивні плахи завширшки 10—30 см і завтовшки 3—12 см, притрушені білою глиною. Камера прямокутної в плані форми з дуже заокругленими кутами орієнтована З—С. Із західного й північного боків вона трохи розширювалася донизу. Розміри зверху 1,9 × 1,3 м, на дні — 2,0 × 1,35 м, глибина від перекриття 1,2 м (4,95 м від «0»). Стінки помазані білою глиною. Дно вкрито шаром білої глини завтовшки 1 см, а потім прикрито очеретом, поверх якого відмічено тлін жовтого й синього кольорів. Небіжчик — чоловік зрілого віку — лежав на спині головою до З із підігнутими в колінах ногами, які завалилися праворуч. Видно, він був загорнений / одягнений у шкіру й тканину, від яких

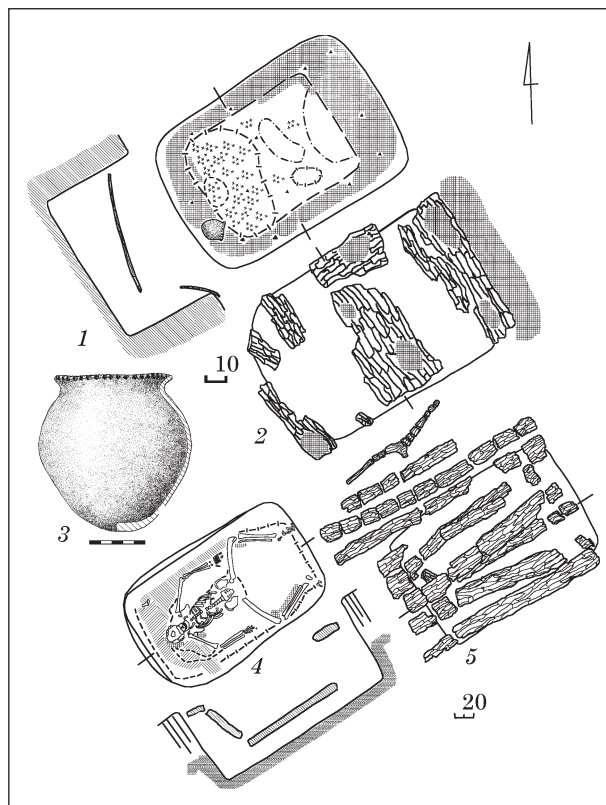

Рис. 7. Доброводи, курган 2: 1—3 — поховання 1; 4, 5 — поховання 3

лишився брунатний та жовтуватий пухкий тлін. Кістки й дно могили забарвлені вохрою, справа від черепа пляма вохри 20 × 15 см. Траплялися також окремі вуглинки.

На лівому плечі небіжчика лежав якийсь предмет із білої глини (розпався), а ліворуч поміж ребрами — кременеве вістря стріли, від якого, певно, й постраждав чоловік. Вістря маленьке, трикутної форми з арочною виїмкою. Краї оброблені ретушшю. Один кінчик обламаний. Висота 1,8 см, ширина основи 1,4 см (рис. 8, 4).

За деревом поховання датовано 3960 ± 55 BP, $2570\text{—}2350$ BC cal (табл. 1) ¹.

Поховання 5 (рис. 8, 5, 6) впущено у східну полу з насипу 3б. Могила у вигляді ями з заплічками завширшки близько 0,3 м, розташованими на глибині 2,25 м. Поховальна камера майже овальної форми орієнтована ПнПнЗ—ПдПдС. Розміри її 0,9 × 0,6 м, глибина 0,4 м від заплічків (2,6 м від «0»). Вздовж була перекрита деревом, а поверх нього — травою. Погано віцлілий скелет дитини лежав на спині головою до ПнЗ із підігнутими в колінах ногами, які завалилися праворуч. На черепі і біля лівої кисті — вохра. Справа від черепа — тонкий шматок вохри 8-подібної форми. Під скелетом відмічено підстилку із трави, а також темnobрунатний (шкіра?) і жовтуватий пухкий тлін.

На краю могили (на уступі) виявлено фрагменти верхньої частини горщика з розхиленими

1. Таку дату подано (Telegin 1986, p. 101). У пізнішій публікації наведено іншу — Ki-2129 4160 ± 55. Мабуть, це описка (Telegin, Pustovalov, Kovalyukh 2003, p. 144).

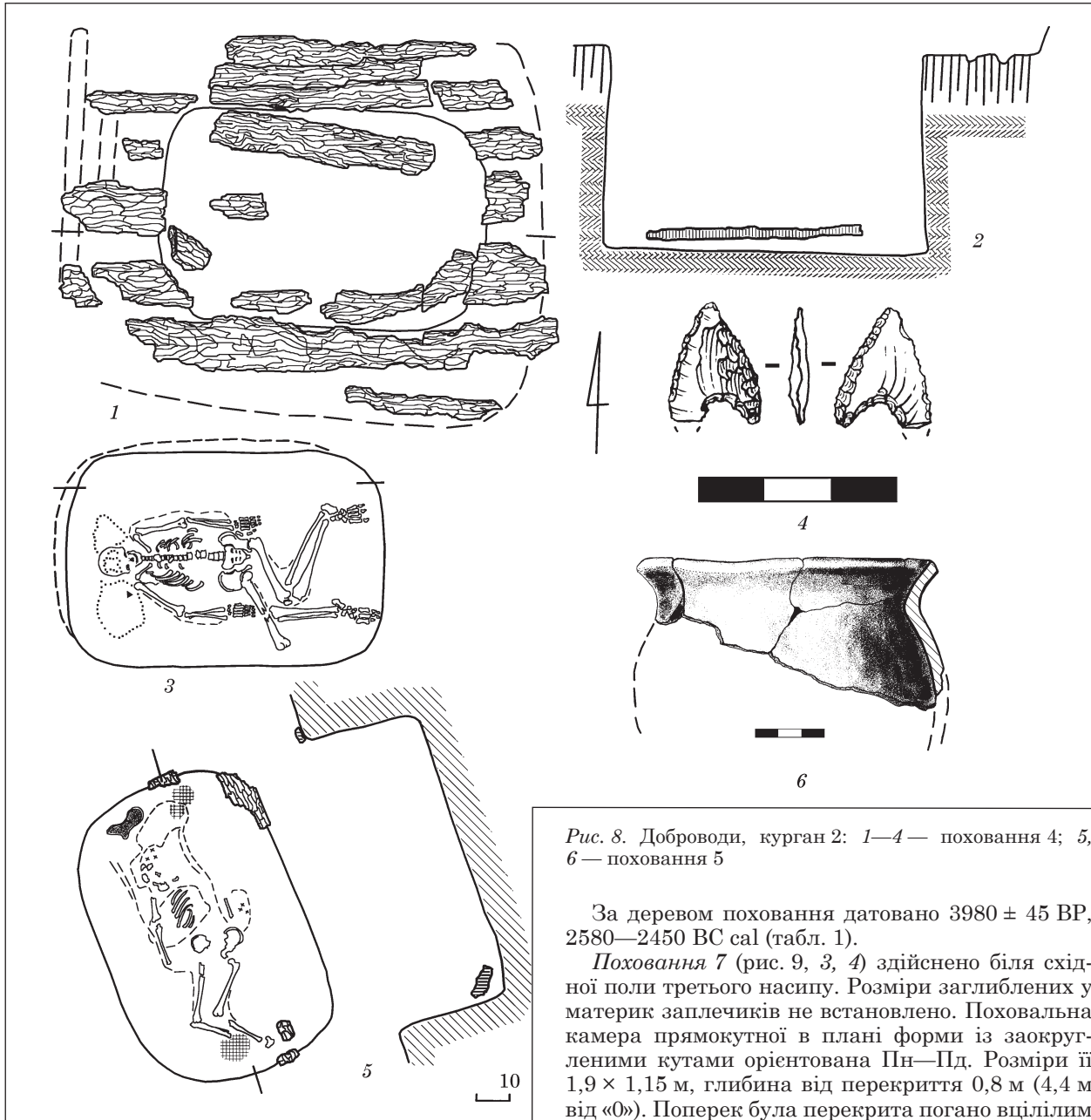

Рис. 8. Доброводи, курган 2: 1—4 — поховання 4; 5, 6 — поховання 5

За деревом поховання датовано 3980 ± 45 BP, 2580—2450 BC cal (табл. 1).

Поховання 7 (рис. 9, 3, 4) здійснено біля східної поли третього насипу. Розміри заглиблених у материк заплечиків не встановлено. Поховальна камера прямокутної в плані форми із заокругленими кутами орієнтована Пн—Пд. Розміри її $1,9 \times 1,15$ м, глибина від перекриття 0,8 м (4,4 м від «0»). Поперек була перекрита погано вцілілим частково обвугленим на кінцях деревом. Скелет чоловіка зрілого віку лежав скорчено на лівому боці головою до Пн. Ліва рука випростана, права зігнута в лікті і кистю спрямована до лівої. Небіжчика покладено на підстилку з очерету, вкладеного поперек могили, а під головою — навхрест, прикриту шкірою (брунатний тлін). Під верхньою частиною скелету відмічено жовтий пухкий тлін, в районі колін — окремі вуглинки. Слідів вохри не помічено.

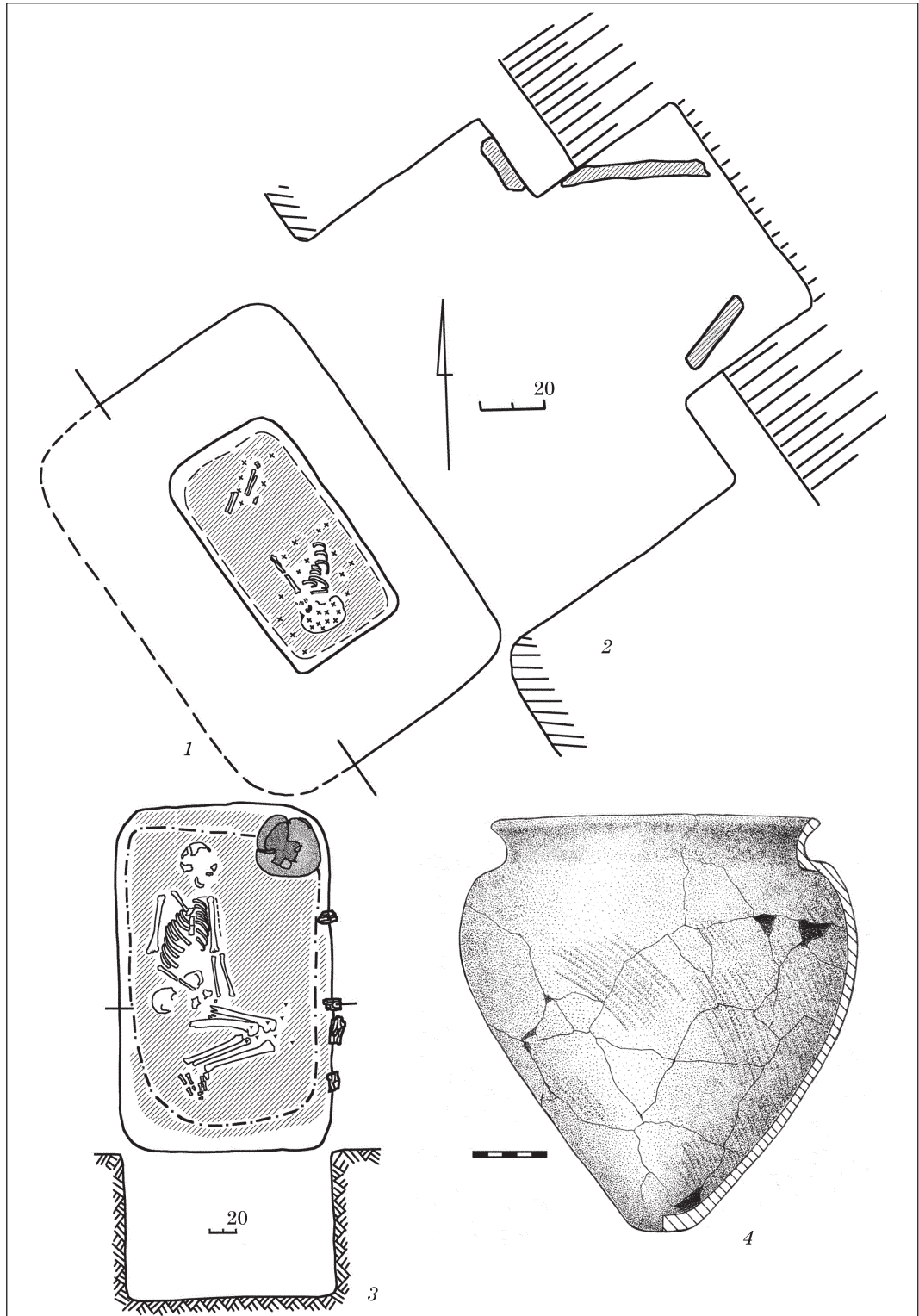
У північно-східному кутку стояв горщик яйцеподібної форми з увігнутою шийкою. Денце приплюснуте. Зовні і всередині розчоси. Висота 28 см, діаметр вінець 23 см, тулуба — 28 см, дна — 5 см (рис. 9, 4).

Поховання 8 (рис. 10, 1, 2) впущено у східний сектор з рівня насипу За. Могила у вигляді ями з заплечиками, розташованими на глибині 3,55 м. Верхня її частина чотирикутна в плані, розмірами $2,05 \times 1,65$ м. Поховальна камера такої самої форми із заокругленими кутками орієнтована

скісно зрізаними по краю вінцями, короткою горловиною та округлими плічками. Діаметр вінців 12 см (рис. 8, 6).

Поховання 6 (рис. 9, 1, 2) впущено у південно-західну полу другого насипу і перекрито наступним. Могила у вигляді ями з заплечиками завширшки $0,2—0,35$ м, розташованими на глибині 2,85 м. Внутрішній край їх, на який спиралося перекриття, підмазаний білою глиною. Поховальна камера прямокутної з ледь заокругленими кутами форми орієнтована ПдС—ПнЗ. Розміри її $0,7 \times 0,4$ м, глибина від перекриття 0,5 м (3,35 м від «0»). Вдоль була перекрита дошками завширшки 4—11 см і завтовшки 2—4 см. Погано вцілілий скелет дитини, притрушений вохрою і прикритий травою, лежав скорчено на лівому боці головою до ПдС. Дитя було покладено на шкіру (брунатний тлін), розстелену поверх трави, дно під якою частково було посипано білою глиною.

Рис. 9. Доброводи, курган 2: 1, 2 — поховання 6; 3, 4 — поховання 7

ПнПнЗ—ПдПдС. Розміри її $1,45 \times 1,0$ м, глибина від перекриття $0,65$ м ($4,15$ м від «0»). Поперек була перекрита частково обгорілими плахами, колодами й жердинами. Під ними й над ними помічено сліди посипки білою глиною. Частково понівечений гризунами скелет чоловіка? зрілого віку лежав скорчено на лівому боці головою до ПнПнЗ. В районі ніг і під грудною клітиною — сліди брунатного тліну (шкіра?), під якими дно посипано червоною вохрою. Під тазом — рештки грубої (вовняної?) тканини, а під нею — тонкої. У

північно-східному кутку могили стояв горщик (1), біля тазових хребців і під грудною клітиною знайдено по одній пронизці (2).

1. Горщик яйцеподібної форми з відігнутими вінцями. Висота $23,5$ см, діаметр вінець 21 см, туба — 24 см (рис. 10, 3).

2. Пронизки із пташиних кісток з гвинтовою нарізкою. Довжина $3,4$ см, діаметр $0,5$ см (рис. 10, 5).

Поховання 9 (рис. 10, 4) впушено у західний сектор з рівня насипу 2 — з глибини $3,15$ м. Пря-

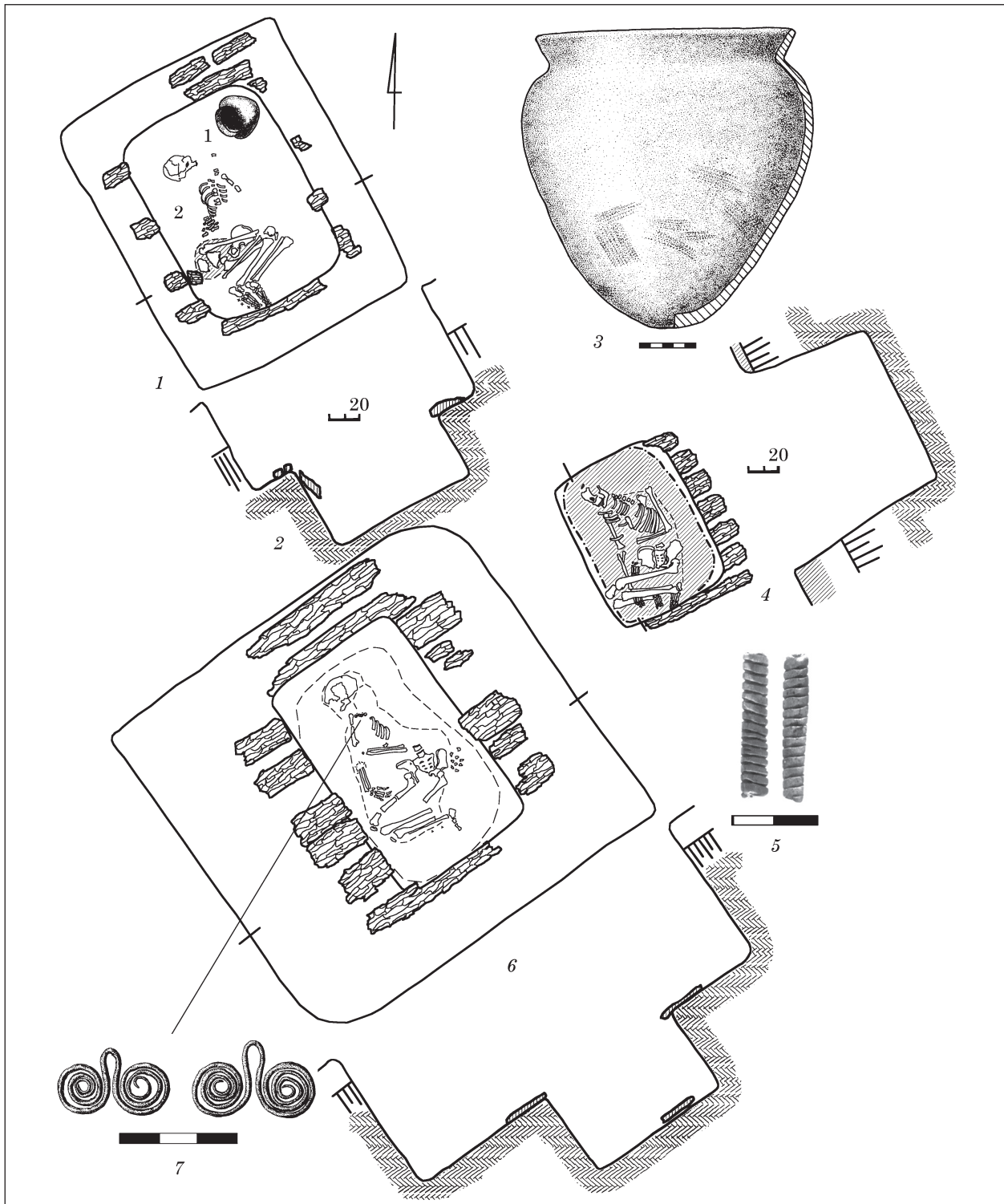

Рис. 10. Доброводи, курган 2: 1—3, 5 — поховання 8; 4 — поховання 9; 6, 7 — поховання 10

мокутна із заокругленими кутами поховальна камера поперек була перекрита «накатом»¹. Розміри її 1,1 × 0,8 м, глибина 0,85—1,15 м через перепад висоти насипу (4,3 м від «0»), орієнтована ПнПнЗ—ПдПдС. Скелет чоловіка? старечого віку лежав скорчено на правому боці головою до ПнПнЗ. Череп і частково лівий бік ушкоджені

1. Вказані у Звіті заплечики на кресленику не відмічені. Згідно перетину могила була перекрита на рівні впуску.

гризунами. Права рука випростана і вкладає між ніг, ліва зігнута, кисть поверх лівого стегна. Ступні підібгані під таз. Дно могили було буцімто посипане білою глиною (на кресленику не вказана), потім вистелене травою, в свою чергу, вкритою шкірою (брунатний тлін). В районі скелета відмічено жовтуватий пухкий тлін. Під північно-західною стінкою знайдено черепашку слимака.

Поховання 10 (рис. 10, 6, 7) — одне з останніх. Впущено з рівня насипу Зв поруч з похованням 9, на

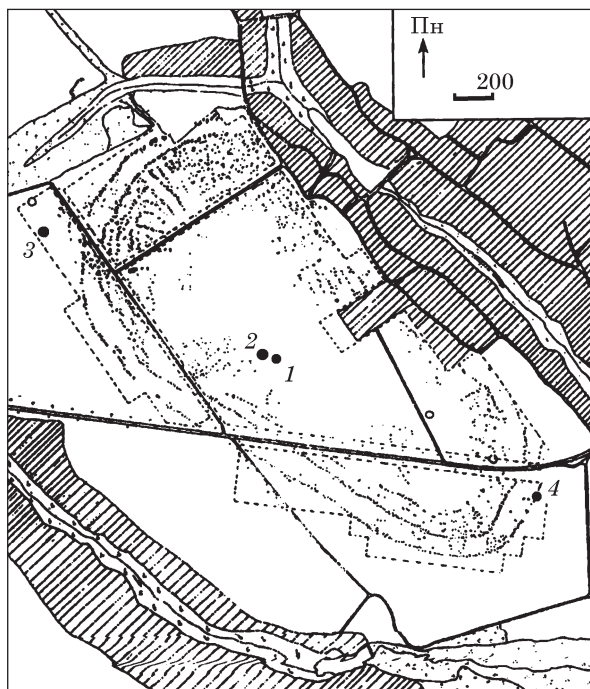

Рис. 11. Тальянки. Локалізація курганів на трипільському поселенні

щільністю спіралей — на одній їх скручено у три оберти, на другій — у чотири. Висота близько 1,7 і 1,9 см, ширина 2,8 і 3,1 см (рис. 10, 8).

За деревом поховання датовано 3920 ± 60 ВР, 2480—2300 BC cal (табл. 1).

ТАЛЪЯНКИ ТАЛЪНІВСЬКОГО РАЙОНУ (розкопки 1983 р.)

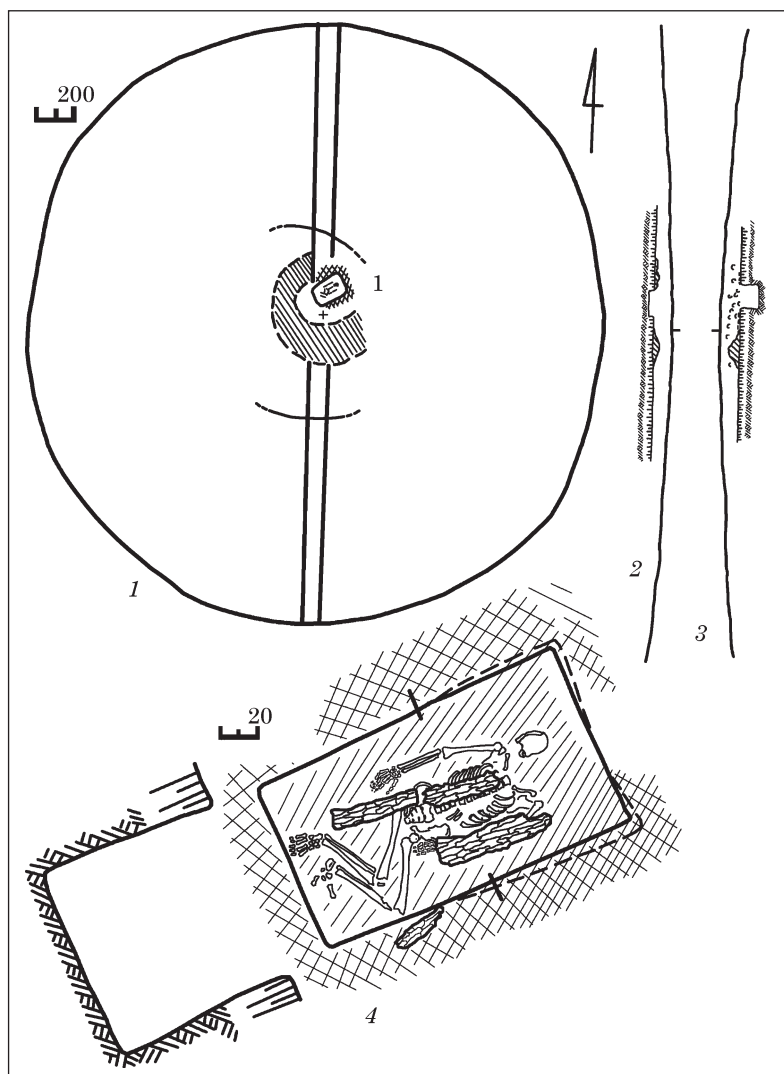
Курган 1 знаходився майже у центрі трипільського поселення (рис. 11). Дуже деформований оранкою. Висота 1,1 м, діаметр 36 м. Зведений із грудкуватого чорнозему над одним похованням ЯК. Майданчик для нього було розчищено випалом трави. Могили оточував викид півкільцем з проходом із ПнС (рис. 12).

Яма (рис. 12, 4) прямокутної в плані форми, орієнтована ПнС—ПдЗ. Розміри її 1,9 × 1,2 м, глибина 1 м. У північно-східній частині вона трішки розширювалася до дна. Вздовж була перекрита плахами, прикритими травою (просіли в могилу). Забарвлений вохрою скелет чоловіка змужнілого віку лежав на спині, головою до ПнС, з підігнутими в колінах ногами, які завалилися ліворуч. Череп ушкоджений гризунами. Дно могили й стінки

північ від нього. Верхня частина могили простора — 2,7 × 2,5 м, глибина 4,0 м. Поховальна камера прямокутної в плані форми з ледь заокругленими кутами, орієнтована ПнПнЗ—ПдПдС. Розміри її 1,6 × 1,0 м, глибина від перекриття 0,6 м (4,6 м від «0»). Перекрита поперек «накатом». Погано відліпий скелет лежав скорчено на правому боці головою до ПнПнЗ. Права рука випростана, ліва — зігнута в лікті і спрямована кистю до ліктя правої. Дно могили обмазано білою глиною (простежена під грудною клітиною й ногами), потім вистелене травою. Небіжчик, очевидно, був одягнений/загорнений у тонку тканину?, що перетворилася на жовтуватий пухкий тлін. У проміжку між черепом і спиною відмічено пляму чорного пухкого тліну. Навколо голови простежено вохру, а під нею лежала тонка пластина із вохри 15 × 10 см і завтовшки 0,3—1,4 см. Сліди вохри відмічено й за тазом, де знаходилися кістки тварини (вказані лише на кресленнику).

Шию небіжчика прикрашав шкіряний шнурок з двома мідними / бронзовими окуляроподібними підвісками. Їх не описано у Звіті та не передано до фондів Інституту археології. Виходячи із фото, кожну виготовлено із дротини з погостреними кінцями. За приблизно однакового розміру, вони різняться

Рис 12. Тальянки, курган 1: 1 — план кургану; 2, 3 — профілі бровки; 4 — поховання

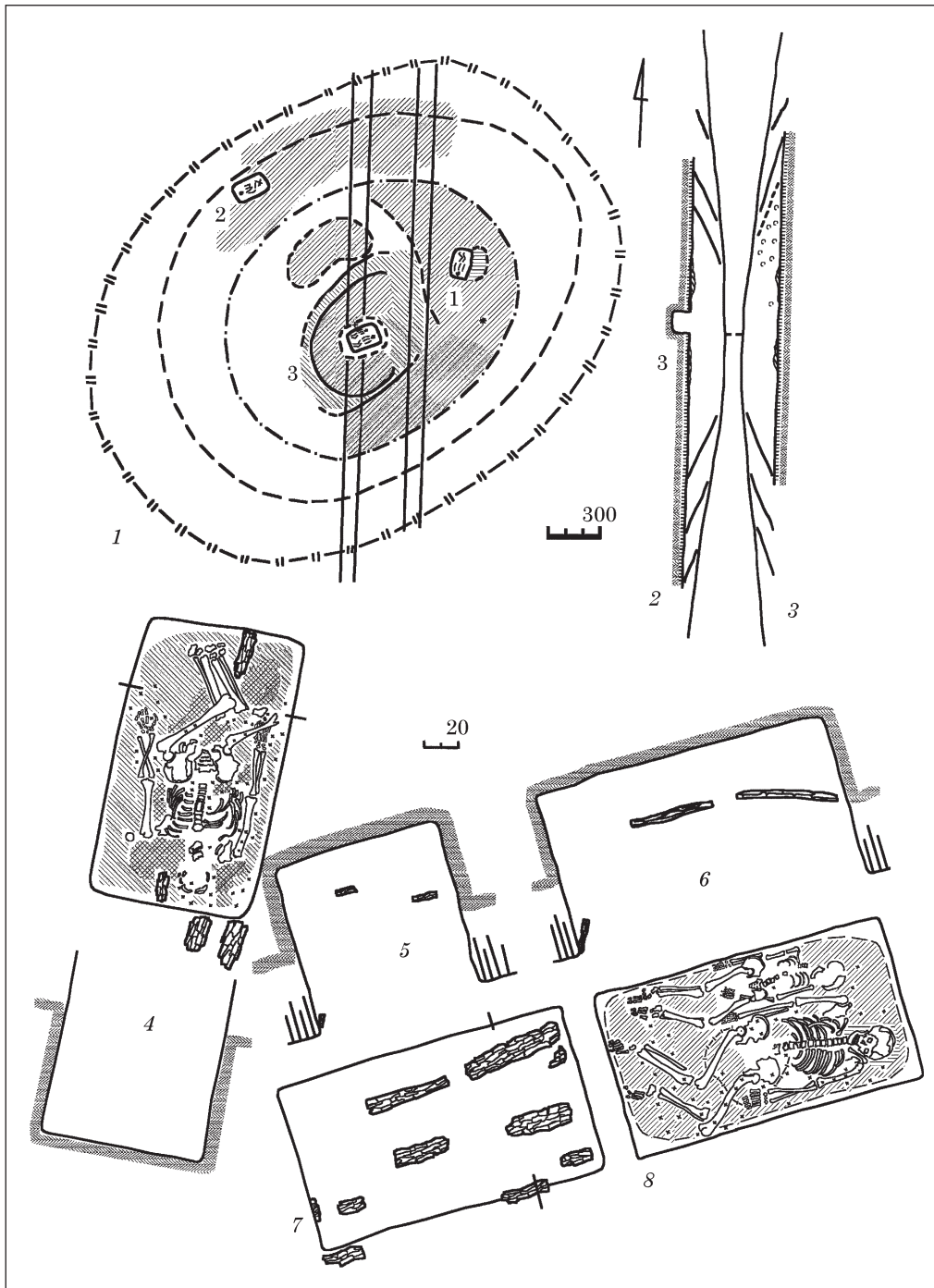

Рис. 13. Тальянки, курган 2: 1 — план кургану; 2, 3 — профілі центральної бровки; 4 — поховання 1; 5—8 — поховання 3

обмазані білою глиною. Дно устелене травою, прикритою шкірою, і притрушене вохрою. Під лівою лопаткою (за Звітом) виявлено сліди тканини.

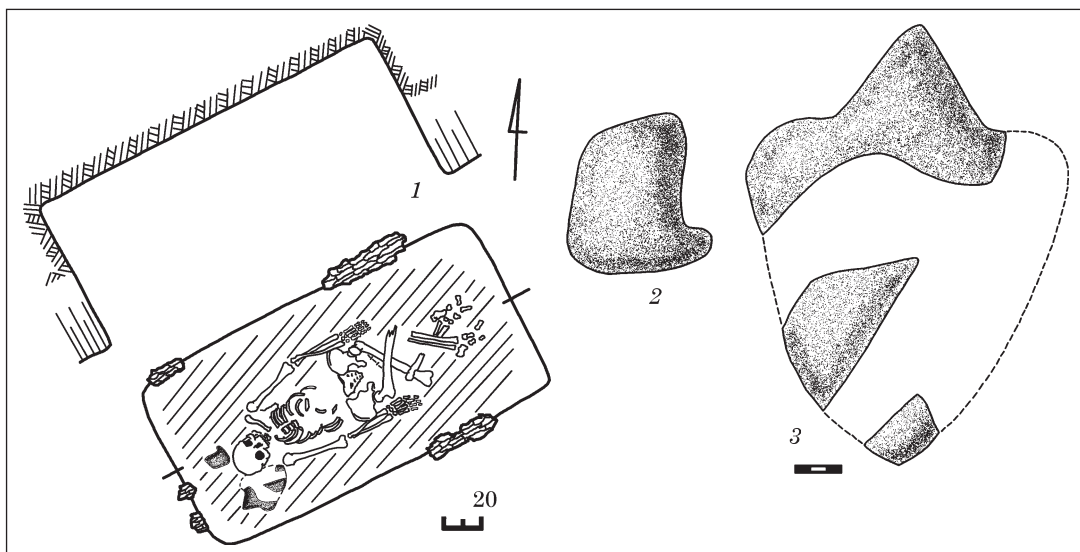
Курган 2 (рис. 13, 1) знаходився за 50 м на З від кургану 1. Насип розорювався. Висота його 2,05 м, діаметр 44 м. У насипі знайдено кілька фрагментів трипільського посуду. Виявлено три поховання ЯК, кожне з яких відбиває певний етап у зведенні насипу.

Стратиграфія (рис. 13, 2, 3). Первинний насип із грудкуватого чорнозему зведено над похованням 3. Майданчик для нього було розчищено випалюванням трави. Насип мав дещо видовжену форму по лінії ПнС—ПдЗ з діаметрами 17,5 × 14,5 м, вціліла висота 2,1 м від ДГ. Перша досипка (насип 2) із чорнозему пов'язана із похованням 1, впуще-

ним у північно-східну полу первинного насипу. Перед тим рослинність тут було випалено. За збереження видовженої форми насипу діаметр його зріс до 25,5 × 19,5 м. Мабуть, із цим похованням пов'язано вогнище, виявлене за 2,5 м на південь від нього на глибині 1,65 м від вершини кургану, себто вище рівня ДГ, у вигляді плями обгорілого ґрунту з дрібними вуглинками, серед яких були й зерна рослин. Друга досипка (насип 3), також із однорідного чорнозему, пов'язана із похованням 2, впущеним у північно-західну полу другого насипу. Перед його здійсненням рослинність так само було випалено. Параметри насипу повністю не встановлено, але загальний діаметр зріс десь на 4—6 м.

Поховання 1 (рис. 13, 4) впущено у північно-східну полу первинного насипу на глибину 2,2 м

Рис. 14. Тальянки, курган 2, поховання 2

від «0». Прямокутна в плані поховальна камера, орієнтована майже Пд—Пн, уздовж була перекрита колодами, посипаними білою глиною. Розміри її 1,65 × 0,95 м, глибина від перекриття 1,05 м (3,25 від «0»). Стінки від дна на половину висоти були обмазані білою глиною. Забарвлений вохрою скелет чоловіка змужнілого віку лежав на спині головою до Пд із підігнутими ногами, які завалилися праворуч. Дно могили вистелено травою, прикритою шкірою (брунатний тлін), а потім притрушено вохрою. Під правою кистю зафіксовано дрібні вуглинка. В могилі знайдено шкіряний вузол (місце не вказано), під тазом простежено сліди ниток, а біля лівого плеча лежав оброблений обгорілий (фіолетового кольору) округлий шмат вохри. По всій площі могили у значній кількості траплялися хітінні рештки труної мухи. Це, на думку І.І. Артеменка, може вказувати, що могила з небіжчиком якийсь час була відкритою.

Поховання 2 (рис. 14) впущено у північно-західну полу насипу 2. Могила прямокутної в плані форми із заокругленими кутками виявлена на глибині 2,1 м — на рівні перекриття з покладених вздовж колод, прикритих травою. Орієнтована ПдЗ—ПнС. Розміри її 2,0 × 1,05 м, глибина від перекриття 0,85 м (2,95 м від «0»). Стінки обмазані білою глиною. Забарвлений вохрою скелет чоловіка старечого віку лежав на спині головою до ПдЗ з підігнутими ногами, які завалилися на вхрест. Дно могили вистелено травою, прикритою шкірою, притрушено вохрою, а в районі голови — окремими вуглинками. Небіжчик був вдягнений/загорнений у тканину, шкіру та хутро, які найкраще фіксувалися під тазом. Під верхньою частиною скелету простежено жовтий пухкий тлін.

Праворуч від черепа на шкірі яскраво-червоною вохрою нанесено «антропоморфне» зображення завдовжки 30 см, ширина «плечей» 20 см, частково зруйноване норами (рис. 14, 3). За черепом, так само на шкірі, було зображення у вигляді «рукавички» завдовжки 10 см (рис. 14, 2).

Поховання 3 (основне, рис. 13, 5—8) оточене напівкільцем викиду з розвинутою із ПнС. Могила чіткої прямокутної в плані форми орієнтована ПнС—ПдЗ. Уздовж була перекрита плахами й колодами. Розміри її 1,7 × 1,0 м, глибина 0,95 м. Стінки низу

на висоту 0,2 м були обмазані білою глиною. Поховання парне — чоловіка старечого віку й дитини старшого віку (Inf. II). Забарвлені вохрою скелети лежали в однаковій позі — на спині головою до ПнС з підігнутими в колінах ногами, які завалилися ліворуч. Дно могили вистелено очеретом і травою, посипаними вохрою і прикритими шкірою. Під скелетом дорослого зафіксовано сліди шкіри із вовною (мабуть, бика) і тканини.

За деревом поховання датовано Ki-2612 3760 ± 70 BP, 2289—2038 BC ((Telegin, Pustovalov, Kovalyukh 2003, p. 146), автором розкопок помилково вказано В.О. Круца).

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХОВАНЬ

Доброводи й Тальянки розділяє відстань по прямій у 12,2 км. Тож не дивно, що поховання демонструють значну спільність рис аж до деталей. За відсутності чи скромності супроводу, вони засвідчують дуже старанне облаштування могили і неабияке піклування про небіжчика. Майданчик для похорону готували випалюючи траву, в чому можна вбачати й елемент «очищення» майбутньої «домівки», а могилу й небіжчика — причепурювали. Задіяні в тому були, головню, органічні матеріали. Якіс природні умови сприяли кращому збереженню їх, ніж в інших ситуаціях. Хоча візуальному визначенню деяких матеріалів не завжди можна довіряти, безперечно, для облаштування могил та небіжчиків використовували очерет, траву, шкіру, шкуру, тканину грубу й тонку. Дно завжди було вистелено травою/очеретом, прикритими шкірою/шкурою (брунатний тлін). На тлі цієї підстилки — по периметру скелета, під і над ним простежено рештки різної органіки: грубої чи тонкої тканини, шкіри, шкіри. Їх можна трактувати як одяг чи саван. Деталлю його був шкіряний вузол, знайдений у похованні Тальянки 2/1, а, можливо, й дві кістяні рурки з гвинтовою нарізкою (Доброводи 2/8). Зважаючи на локалізацію, тут вони могли виконувати роль застібок. У деяких випадках небіжчика прикривали ще й хмизом (Доброводи 2/3) чи травою (Доброводи 2/6).

Наприкінці XIX ст. дещо подібне зафіксував Г. Оссовський в кургані біля с. Кобринове, що на північ

від м. Тального. У похованнях 1/3 та 1/4 середня частина скелетів, від плечей до стегон, була загорнена у шкуру. Обидва супроводжувалися разками кістяних пронизок з молоточкоподібною шпилькою (Ossowski 1888, s. 65, 68, tabl. IX, 6, 7; X, 1—6). Сліди тканини й хутра в кількох похованнях ЯК лісостепової смуги відмічено й О.О. Бобринським (Бобринский 1887, с. 48; 1894, с. 45; 1901, с. 30—32).

У оформленні могили й небіжчика була задіяна вохра. Виняток складає лише одне поховання (Доброводи 2/7). Нею притрушували всю площу могили, поховальне ложе й небіжчика чи окремі частини його тіла. Зрідка клали й вироби з вохри (Доброводи 2/1, 2/3, 2/5, Тальянки 2/1). У похованні Доброводи 2/10 голову небіжчика було вкрито на пластину з вохри, а в похованні Тальянки 2/2 поряд з головою на шкірі (підстилиці?) зафіксовано «малюнки» вохрою.

У поховальному обряді доволі часто використовували також білу глину. Нею білили дно могили (Доброводи 1/1, 2/10), дно й стінки (Тальянки 1) чи лише стінки (Доброводи 2/4, Тальянки 2/2 і 2/3) або притрушували дно могили (Доброводи 2/6, 2/9) чи дно й перекриття (Доброводи 2/4 і 2/8). Вірогідно, з білої глини (крейди чи каоліну) виготовляли, як і з вохри, якісь речі. Таку річ, яка проте розпалася, засвідчено в похованні Доброводи 2/4. Можливо, певна популярність цього матеріалу в поховальному обряді була спричинена доступними покладами каоліну на півдні Черкащини.

Майже в половині поховань у могилі й на перекритті відмічено деревне вугілля, головню, у вигляді окремих вкраплень. Побічно це може вказувати на те, що вуглинка потрапили туди «випадково» — можливо, під час обкурювання могили й небіжчика. Лише в похованні Доброводи 1/2 за головою виявлено спалені лозинки. Так само, видно, обкурювали могилу й після її закриття, хоча в цьому випадку призначену для того деревину могли «очищати» додатково. Маємо на увазі обвуглені в деяких випадках плахи перекриття (Доброводи 1/1, 1/2, 2/7 і 2/8), хоча слідів кострищ біля них не виявлено. Єдине кострище відмічене в кургані Тальянки 2, проте слідів дії вогню на перекритті тут якраз і не зафіксовано.

Але за єдності рис поховального обряду, досліджені в Тальянках і Доброводах пам'ятки дещо різняться. Привертає увагу, що всі поховання в Тальянках, враховуючи й опублікований уже курган (Klochko, Kruts 1999), не мали речового супроводу¹. Натомість, більшість могил у Доброводах по-перше, мали супровід, по-друге, декотрі речі є незвичними або зовсім винятковими для ЯК.

Найперше звернемо увагу на *горщики* із поховань у Доброводах. Усі чотири відносяться до одного типу, найбільш розповсюдженого в ЯК, — яйцеподібних горщиків з деякими варіаціями в опуклості тулуба. Водночас в них відмічено таку рису, як рельєфніше виділена шийка з відігнутими вінцями, що притаманно лісостеповим похованням ЯК. У двох випадках — Доброводи 2/7 і 2/8 (рис. 9, 4; 10, 3) — горщики мають великі розміри, що більш прикметно для посуду з посе-

лень і рідко трапляється в похованнях. Подібні за формою і розмірами горщики знайдено в Яцьковицях, в курганах 61 і 62 (Bydłowski, 1905, s. 22, tabl. V). Там же трапилися великі горщики і дещо іншої форми — курган 30 (Op. cit., ryc. 12).

Кременеві пластини, подібні до знайденої у похованні Доброводи 1/5 (рис. 4, 4), не часто трапляються у похованнях ЯК (див.: (Субботин 2003, табл. 2, 3, 5)), зокрема і в лісостеповій смузі (Качалова 1974, с. 7, 17, табл. 5, 7; Покас, Солтис 1993). *Вістря стріли* з поховання Доброводи 2/4 є типовим для ЯК.

Незвичною знахідкою є *10 зубів вирезуба*, що супроводжували дитяче поховання Доброводи 1/6, де була і якась мідна річ (розпалася). Риб'ячі зуби частіше знаходять у пізньонеолітичних похованнях степової смуги (Телегин 1991, с. 29, табл. 1) і невідомі там у похованнях ЯК. Але в лісостеповій смузі рештки риб зрідка трапляються. До прикладу, в основному похованні Потік 399/4 біля голови небіжчика зафіксовано нижню щелепу невеликої риби, можливо, сома (ЖРБ, с. 111).

У похованні 2/10, яке єдине супроводжувалося кістками тварини, зафіксовано виняткову для ЯК прикрасу — *дві окуляроподібні підвіски*. Нанизані на шкіряний шнурок вони явно прикрашали шию чи груди небіжчика (рис. 10, 7). Загалом підвіски подібних зразків різних варіантів побутовали на території Європи дуже довго — від доби енеоліту² до середньовіччя (Егорейченко 1991), що утруднює датування конкретних знахідок. Спроба І. Матушик (Matuschik 1996) намітити типохронологічні їх особливості не полегшує справу з датуванням знахідки із Доброводів. Але наявна дата за деревом дозволяє стверджувати, що поховання з цією прикрасою здійснено у межах 2480—2300 BC cal (68,2 %), що загалом не суперечить стратиграфічній позиції поховання (одне з останніх у кургані).

Зауважимо, що курган 2 в Доброводах виділяється й за облаштуванням насипу. Перше поховання здійснено на природньому пагорбку й перекрито доволі великим насипом. Подальші його добудови демонструють, безперечно, якість особливе піклування про цей об'єкт. Маємо на увазі глинисті прошарки, якими перекрыли насип після здійснення поховань 6 і 9 (а, може, й поховання 1), а потім і поховання 5, а також обкладку грязю після впуску поховання 10. Відтак, цілком можливо, цей курган був усипальницею очільників якогось колективу, а заодно виконував функцію його меморіалу. Із визначених антропологами поховань, тут було поховано чоловіків поважного віку і дітей.

ВІДНОСНА Й АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ ПОХОВАНЬ

Звертаючись до цієї теми, знову звернемо увагу на певні особливості курганів. *Поховання в Доброводах* демонструють строкатість з точки зору пози (на спині й на боці) і орієнтації небіжчиків (усі напрямки), облаштування перекриття (вздовж і поперек). Однак первинні насипи зведені над подібними формально похованнями — орієнтація у західному напрямку, поза і поздовжнє перекрит-

1. Те саме стосується неопублікованого кургану 3 з двома похованнями ЯК, розкопаного у Тальянках 1985 р. (Круц, Рыжов, Клочко 1985).

2. У досліджуваному регіоні уламки, мабуть, окуляроподібної підвіски (два спіральних шитки) знайдено на трипільському поселенні Веселий Кут (Цвек 1989, с. 115, рис. 5, 7).

тям могил. У Звіті зазначено, що в обох основних похованнях тут початково зігнуті колінами догори ноги розпалися ромбом, що не є очевидним.

На таку позу з вкладеними «ромбами» руками й ногами звернув увагу Ю.Я. Рассамакін, виділяючи їх в окрему обрядову групу пізньоенеолітичних (доямних) поховань (Rassamakin 2004, S. 14, Abb. 1; S. 49, Abb. 39). Подібні за позою та орієнтацією поховання відомі в Пороссі — Ємчиха 376/7 (основне), Бересняги 371/3 і 371/5 (обидва в материк), Березна 378/1 (мабуть, основне) (ЖРБ, с. 96, 102, 125), а з новітніх розкопок — Миронівка (Росава) 1/8 (основне), датоване за кісткою людини 4235 ± 60 BP (Klochko 1999, p. 167, fig. 3, 1; див. табл. 1)¹. Якщо знехтувати датами двох поховань, досліджених І.І. Артеменком біля Нагірного й Баштечок, як недостовірними — надто давніми (обидва впускні; табл. 1), то на сьогодні поховання Миронівка 1/8 є найранішим із датованих радіокарбонним методом поховань ЯК у Середній Наддніпрянщині. Хронологічно близьким до нього має бути поховання Доброводи 1/1, зважаючи на дату наступного (першого впускного) поховання 1/2. Відтак, можливо, що саме подібні поховання відкривають «еру ямників» у лісостеповій смузі, хоча це вимагає перевірки більшою кількістю фактів. Однак цю прикмету (позу) не слід абсолютизувати як хронологічну, бо вона трапляється й пізніше, що засвідчує дата основного поховання в Тальянках 4/1 — 3990 ± 50 BP (табл. 1). У степовій смузі така поза достеменно неодноразово зафіксована і в стратиграфічно пізніх похованнях.

Що стосується впускних поховань в Доброводах, то кургани різняться. В кургані 1 впускні поховання змінюють орієнтацію на східний напрямок і з позою на лівому боці та перекриттям могил поперек, хоча останнє? поховання 4 здійснено на лівому боці з розворотом на спину та головою до півночі. Але послідовність впускних поховань у кургані 2 не відповідає цій схемі. Тут між скорченими на боці впускними похованнями 6, 9 і 4 вклинюється поховання 5 на спині, перекрите, як і впускне поховання 6 поздовжньо, а також превалює орієнтація в західному й північному напрямках. Водночас, зважаючи на дату поховання Доброводи 1/2, поза на боці з орієнтацією на схід теж є давньою і, як вказують дати інших впускних тут поховань (Доброводи 1/6), вона практикувалася й надалі поруч з іншими позами та напрямками орієнтації (Доброводи 2/10).

Говорячи про абсолютну хронологію поховань, найперше вкажемо, що ми мусимо послуговуватися датами, зробленими у різний час. За повторного аналізу нові дати зазвичай коливаються в той чи інший бік на тлі старих, себто подавнюють чи омолоджують поховання. Це демонструє поховання Доброводи 2/3, на що вже звертали увагу (Rassamakin, Nikolova 2008, p. 62)². Можливо, давність датування спричинено невідповідністю між стратиграфічною позицією поховань Доброводи 2/4 і 2/6 і їхніми датами — раніше поховання 4 є дещо

молодшим за старше поховання 6. Але незначною цією розбіжністю можна знехтувати, зважаючи на можливу близьку хронологічну позицію обох поховань. Важливим є й те, що стратиграфічна позиція поховання 10 та його дата не перечать датам передуючих поховань. Що ж до отриманих у різний час дат для двох поховань у кургані 1 Доброводи, то вони відповідають їхній стратиграфічній позиції.

Таким чином, поховання у Доброводах були здійснені у проміжку поміж часом дещо раніше 4200 ± 70 BP і трохи пізніше за 3920 ± 60 BP, за каліброваними датами цей проміжок охоплює $2890—2300$ BC (68 %).

Натомість поховання в Тальянках демонструють певну сталість. Усі могили тут перекрито вздовж камери, а небіжчиків покладено скорчено на спині: в основних похованнях — головою у східному напрямку, у впускних — у південному (Тальянки 2/1) чи західному (Тальянки 2/2). Таку саму позу демонструють і поховання в кургані 4 Тальянки (Klochko, Kruts 1999), причому тут усі орієнтовані в одному напрямку — головою до ПнС. Додамо, що і в Баштечках основні поховання зазвичай орієнтовані у східному напрямку (розкопки І.І. Артеменка, не опубліковані). І це на тлі того, що і давніші розкопки (М.Ю. Бранденбурга, О.О. Бобринського), і новітні засвідчують, що в лісостеповій смузі найбільш популярною була орієнтація небіжчиків у західному напрямку (Ричков 1987, с. 54).

Для Тальянок маємо лише одну дату для основного поховання 2/3 і явно недостовірну. Як засвідчують доволі значні серії новітніх дат, ЯК не виходила за межі вище 3900 BP (Rassamakin, Nikolova 2008, p. 64, Tabl. 1).

Зважаючи на дати опублікованих поховань звідси (Klochko, Kruts 1999), можливо, ці кургани зведені дещо пізніше, ніж у Доброводах: поміж 3990 ± 50 і 3865 ± 50 BP, себто $2580—2230$ BC (68 %).

Звертаючись до проблеми загального хронологічного впорядкування поховань ЯК лісостепової смуги, зауважимо, що розв'язання її ускладнюється несталістю рис поховального обряду (поза, орієнтація) та рідкісністю супроводу. Останнє стає на заваді виділення найранішого горизонту поховань, які зазвичай не мали інвентарю. З цієї точки зору привертають увагу поховання з Яцьковиць, які супроводжувалися горщиками, що тяжіють за формою до посуду поселення Михайлівка II (див.: Бунятян 2008, с. 7, 8). На користь більш ранньої, ніж нещодавно здавалося, появи ЯК у Середній Наддніпрянщині може свідчити й новітня серія дат, отриманих для ямних пам'яток, що межують з лісостепом і відносяться до початку III тис. до н. е. (Nikolova, Kaizer, у друці).

ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ У СЕРЕДНІЙ НАДДНІПРЯНЩИНІ

Трипільські поселення-гіганти томашівської групи, на яких зведено кургани ЯК, дослідники відносять на ґрунті матеріального комплексу до періоду С I, який датують загалом $3600—3300/3200$ BC (Відейко 2005). Кілька дат отримано за кістками тварин для поселення Тальянки (Klochko, Kruts 1999, p. 79), сукушна дата яких складає $3640—3460$ BC (табл. 2). Відтак, між припиненням життя на цих поселеннях і появою курганів маємо розрив у 500 і більше років.

1. Таку дату отримано повторно. Початкова була давнішою — Ki-3036 4570 ± 90 BP (Telegin, Pustovalov, Kovalyukh 2003, p. 146).

2. Чимало прикладів можна навести й для інших регіонів: Вишневе 17/36 і 17/37 (пор.: Telegin 1986, p. 99 і Telegin, Pustovalov, Kovalyukh 2003, p. 143), Відрадне 1/26 і Вишневе 17/38 (пор.: Telegin 1986, p. 99 і Kovalyukh, Nazarov 1999, p. 17), Сватове (Bratchenko 2003, Tabl. 1, 2).

Для етапу пізнього Трипілья (СІІ) в Буго-Дністровському межиріччі виявлено мало поселень (усього 13), у матеріалах яких простежено взаємодію кількох груп населення — місцевого, яке на цей час повністю втратило «західні» риси раніших пам'яток косенівського типу, переселенців з території Середньої Наддніпрянищини (софіївська група), а також запозичення і впливи з боку населення Волині й Побужжя (Рыжов 2002, с. 194). За періоду Трипілья С ІІ вони продовжували існувати і в інших ре-

гіонах. Найближчою такою пам'яткою до наших курганів є поселення Вільховець Звенигородського р-ну Черкаської обл., для якого за кістками тварин отримано чотири дати у межах 4165 ± 60 — 4225 ± 55 ВР, або 2917—2655 ВС (табл. 3). Не різняться принципово від цих і дати ще північніших трипільських пам'яток, а саме могильників Софіївка, Червоний Хутір та Завалівка неподалік Києва на лівому березі Дніпра (Videiko 1999). Зіставлення дат трипільських пам'яток та ЯК лісостепової сму-

Таблиця 2. Радіокарбонні дати поселень трипільської культури етапу С 1

№	Область	Населений пункт	Лаб. номер	Матеріал	Дата ВР	Дата ВС, 68 %	Дата ВС, 95 %	Джерела
1.	Черкаська	Тальянки	Ki-6866	кістка	4720±60	3640—3362	3640—3384	Klochko, Kruts 1999
2.	Черкаська	Тальянки	Ki-6865	кістка	4755±50	3640—3384	3665—3362	Klochko, Kruts 1999
3.	Черкаська	Тальянки	Ki-6868	кістка	4780±60	3665—3384	3665—3362	Klochko, Kruts 1999
4.	Черкаська	Тальянки	Ki-6867	кістка	4810±55	3655—3521	3714—3362	Klochko, Kruts 1999
5.	Черкаська	Майданецьке	Ki-1212	вугілля	4600±80	3521—3110	3665—3012	Відейко 2005
6.	Черкаська	Майданецьке	Bln-2087	вугілля	4890±50	3709—3635	3790—3521	Відейко 2005

Таблиця 3. Радіокарбонні дати поселень та поховань трипільської культури етапу С 2

№	Область	Населений пункт	Місце знаходження	Лаб. номер	Матеріал	Дата ВР	Дата ВС, 68 %	Дата ВС, 95 %	Джерела
1.	Одеська	Маяки	рів	Bln-629	мушля?	4400±100	3340—2899	3384—2863	Videiko 1999
2.	Одеська	Маяки	рів	Le-645	мушля?	4340±65	3082—2892	3340—2863	Videiko 1999
3.	Одеська	Маяки	рів	Ki-870	мушля?	4670±100	3640—3340	3665—3090	Videiko 1999
4.	Одеська	Маяки	рів	Ucla-1642 b	мушля?	4375±60	3090—2906	3340—2863	Videiko 1999
5.	Одеська	Маяки	рів	Ucla-1642 g	мушля?	4375±60	3090—2906	3340—2863	Videiko 1999
6.	Одеська	Маяки	рів	Ki-281	мушля?	4475±130	3384—2936	3665—2863	Videiko 1999
7.	Одеська	Маяки	рів	Ki-282	мушля?	4580±120	3521—3090	3665—2899	Videiko 1999
8.	Одеська	Маяки	рів	Ki-9527	кістка	4380±70	3094—2906	3340—2863	Петренко, Ковалюх 2003
9.	Одеська	Олександрівський курган	пох. 35	Ki-9524	дерево	4720±70	3640—3362	3640—3362	Петренко, Ковалюх 2003
10.	Одеська	Олександрівський курган	пох. 22	Ki-9525	дерево	4760±70	3640—3362	3665—3362	Петренко, Ковалюх 2003
11.	Одеська	Усатово	к. 105 п. 20	UCLA-1642A	?	4330±60	3019—2892	3340—2756	Videiko 1999
12.	Молдова	Данку 2	пох. 2	Le-1054	мушля	4600±60	3521—3110	3521—3090	Videiko 1999
13.	Молдова	Бурсучени	к 1 п. 20	HD-19362	?	4548±28	3362—3110	3384—3090	Петренко, Ковалюх 2003
14.	Молдова	Бурсучени	к. п. 21	HD-19933	?	4462±22	3340—3031	3340—3012	Петренко, Ковалюх 2003
15.	Молдова	Красное	к. 9 п. 10	Hd-19389	?	4467±34	3340—3031	3340—3012	Петренко, Ковалюх 2003
16.	Житомирська	Троянів	поселення	Ki-6748	кістка	4360±55	3082—2906	3340—2863	Videiko 1999
17.	Житомирська	Троянів	поселення	Ki-6749	кістка	4410±50	3110—2917	3340—2899	Videiko 1999
18.	Житомирська	Троянів	поселення	Ki-6750	кістка	4430±45	3318—2917	3340—2899	Videiko 1999
19.	Вінницька	Сандраки	поселення	Ki-6746	кістка	4175±50	2881—2671	2899—2573	Videiko 1999
20.	Вінницька	Сандраки	поселення	Ki-6747	кістка	4210±45	2899—2688	2917—2622	Videiko 1999
21.	Черкаська	Вільховець	яма 1	Ki-6923	кістка	4165±60	2881—2655	2899—2573	Videiko 1999
22.	Черкаська	Вільховець	яма 1	Ki-6922	кістка	4170±55	2881—2671	2899—2573	Videiko 1999
23.	Черкаська	Вільховець	яма 1	Ki-6924	кістка	4205±50	2899—2688	2917—2622	Videiko 1999
24.	Черкаська	Вільховець	яма 1	Ki-6925	кістка	4225±55	2917—2688	2936—2622	Videiko 1999
25.	Київська	Красний Хутір	пох. 2	Ki-5038	об. кістка	4280±110	3090—2655	3340—2558	Videiko 1999
26.	Київська	Красний Хутір	пох. 6	Ki-5016	нагар	4140±110	2881—2573	3051—2404	Videiko 1999
27.	Київська	Красний Хутір	пох. 98	Ki-5039	об. кістка	4160±90	2881—2622	2936—2464	Videiko 1999
28.	Київська	Софіївка	пох. 1	Ki-5012	об. кістка	4320±70	3090—2881	3340—2688	Videiko 1999
29.	Київська	Софіївка	кв. М11	Ki-5013	об. кістка	4270±90	3031—2671	3340—2558	Videiko 1999
30.	Київська	Завалівка	пох. 6	Ki-5015	об. кістка	4290±90	3090—2688	3340—2558	Videiko 1999
31.	Київська	Завалівка	пох. 10	Ki-5014	об. кістка	4230±80	2917—2671	3051—2558	Videiko 1999

ги (табл. 1 і 3) немов показує заміщення перших другими. Аналогічну ситуацію спостерігаємо й при зіставленні радіокарбонних дат ямних і усагівських поховань Північно-Західного Причорномор'я (Петренко, Ковалюх 2003, рис. 3), хоча останні видаються дещо старшими. Не абсолютизуючи ці дані, вкажемо, що загалом найраніші поховання ЯК, якщо орієнтуватися на Михайлівку II, сягають часу Трипілья С II — 3380—2880 BC (Rassamakin, Nikolova 2008, p. 65, Tabl. 1).

З іншого боку, лагуну між пізньотрипільськими і ямними пам'ятками заповнюють нечисленні поховання, які можуть засвідчувати перехід трипільського населення до нового способу життя й «курганної культури» (Мовша 2003, с. 87). Певні натяки на розвиток такого сценарію є. У кургані біля с. Колодисте (на ПнС від трипільського поселення-гіганта Майданецьке) основне поховання 5 здійснено в позі на спині з ромбічно вкладеними руками й ногами. Через неглибоку яму (прикметна риса пізньоенеолітичних поховань) та характерне так само для того часу кременеве вістря стріли Ю.Я. Рассамакін лишив відкритим питання його належності — до ямне чи ЯК (Рассамакін, Сиволап 2005). Але цей пункт є відомим з початку ХХ ст. завдяки іншим пам'яткам — двом курганам з кромлехами. В кургані 8 кромлех оточував два скелетових (скорчене й випростане) і тілопальні поховання в урнах, що супроводжувалися посудом етапу Трипілья С II і прясельцем; у кургані 9 — два скелетових поховання і тілопальні (дві купки перегорілих кісток) у супроводі прясельця і кременевих пластин (див.: (Rassamakin 2004, Teil. II, s. 180, Taf. 527)). У цьому ж регіоні — с. Лоташево Тальнівського р-ну — розкопано ще один курган з невеличким кромлехом, але геть поруйнований (розкопки Д.О. Воронцова й С.І. Круц, не опубліковано). Подібні кургани з кромлехами виявлені й південніше — у Новоархангельському р-ні Кіровоградської обл. (Op. cit., s. 179, 180). Привертає увагу й те, що поряд з великим поселенням трипільської культури Володимирівка цього само району (але етапу В II) також виявлено курган з пізньотрипільською розмальованою посудиною етапу С II (Збеневич 1974, с. 155).

Якраз на цей етап (С II) припадає занепад і трансформація трипільської культури, що супроводжувалися розселенням її носіїв не лише на північ, а й у степову смугу. Маємо на увазі не тільки Північно-Західне Надчорномор'я (усагівська культура), а й східніші регіони, що сягають південно-східного Подоння (Мовша 2003). Адже саме для цього часу виявлено найбільше поховань, що супроводжувалися трипільськими витворами — посудом, кам'яними молотами тощо (Rassamakin 2004, Teil I, s. 126—130, 144, Abb. 112 etc.).

З огляду на датування інших культур Правобережжя Середньої Наддніпрянщини найраніші поховання ЯК постають нібито синхронними найпізнішим пам'яткам трипільської культури. Однак зі зникненням трипільської культури, ямне населення, попри безперечну домінанту, не стало єдиним господарем цих просторів і надалі ділило його з носіями СДК. Час появи тут останніх сьогодні визначити не можна, але, зважаючи на різні дані, то мало статися раніше середини III тис. до н. е., і це населення пережило своїх попередників, а потім і сусідів — носіїв ЯК (див.: (Бунятян 2008)).

Так само важко чітко визначити час просування в Середню Наддніпрянщину носіїв ККА. Суто логічно можна припустити, що то сталося в час дезінтеграції цієї культури на території України, що припало приблизно на середину III тис. до н. е., і вилилося, зрештою, у формування на колишній її території нових явищ — городоцько-здобницької культури на Західній Волині та епішнурового горизонту пам'яток на Західному Поділлі (за термінологією І.К. Свешнікова (1974) — подільська група підкарпатської культури). Перебування населення ККА у Середній Наддніпрянщині надалі лишило слід у оздобленні кераміки відбитками прямокутного штампу, що є, зокрема, прикметним для поселень типу Ісківщина (Бондарь, 1974, рис. 13, 24—33 та ін.), які, принаймі частково, можна синхронізувати з указаними явищами на Волині й Поділлі. Керамічний комплекс цих поселень пов'язаний, безперечно, з притоком у Середню Наддніпрянщину носіїв катакомбних культур, які, своєю чергою, видно асимілювали населення ЯК й частки СДК.

Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. — МИА. — 1967. — № 148.

Артеменко И.И. Отчет о раскопках курганов на площади трипольских поселений у сс. Доброводы и Тальянки Черкасской области Трипольской комплексной экспедицией в 1982 и 1983 гг. // НА ІА НАНУ. — № 1982—1983/30.

Бідзіля В.І., Бунятян К.П., Ніколова А.В. Курган доби бронзи біля с. Кочубейвка на Уманщині // Збірка на пошану Софії Станіславівни Березанської. — К., 2005. — С. 118—131.

Бобринский А.А. Курганы и случайные находки близ местечка Смелы. — СПб., 1887. — Т. 1; 1894. — Т. 2; 1901. — Т. 3.

Бондарь Н.Н. Поселения Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. — К., 1974.

Бунятян К.П. Західні мігранти в Середній Наддніпрянщині близько середини 3 тис. cal BC // Матеріали та дослідження з археології Східної України. — Луганськ, 2007. — 7. — С. 92—94.

Бунятян К.П. Хронологія та періодизація середньодніпровської культури Правобережної України // Археологія. — 2008. — № 2. — С. 3—13.

Відейко М.Ю. Абсолютна хронологія поселень трипільської культури етапів ВІІ та СІ на Середньому Дніпрі // Збірка на пошану Софії Станіславівни Березанської. — К., 2005. — С. 52—65.

Журнал раскопок Н.Е. Бранденбурга. 1888—1902 гг. — СПб., 1908.

Збеневич В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. — К., 1974.

Качалова Н.К. Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга. Эпоха бронзы // САИ. — 1974. — Вып. В4—12.

Клочко В.І., Ричков М.О. Нові поховання катакомбної культури в Середньому Подніпров'ї // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 60—65.

Круц В.А., Рыжов С.Н., Клочко В.И. Отчет о работе Трипольской экспедиции в 1985 г. (Тальянковский отряд) // НА ІА НАНУ. — № 1985/23е.

Лысенко С.Д. Комплекс памятников эпохи бронзы — начала раннего железного века у с. Ходосовка (по результатам исследований 2003 г.) // Охорона культурної спадщини Київської області. — К., 2006. — С. 91—137.

Мовша Т.Г. Головні транзитні шляхи взаємин трипільсько-кукутенських общин зі степовими культурами Дніпро-Бузького басейну // Трипільські поселення-гіганти. Мат.-ли міжнар. конф. — К., 2003. — С. 85—88.

Назаров С.В., Ковалюх М.М. Київська радіовуглецева калібраційна програма // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — 1999. — № 3. — С. 70—80.

Пассек Т.С. Трипольское поселение Владимировка // КСИИМК. — 1949. — XXVI. — С. 47—56.

Петренко В.Г., Ковалюх Н.Н. Новые данные по радиоуглеродной хронологии энеолита Северо-Западного Причерноморья // Трипільські поселення-гіганти. Мат-ли міжнар. конф. — К., 2003. — С. 102—128.

Рассамакин Ю.Я., Сиволап М.П. Экспедиція «Колодисте-2004» (попередні повідомлення) // АБУ 2003—2004 рр. — Запоріжжя, 2005. — С. 269—271.

Рыжов С.Н. Позднетрипольские памятники Буго-Днепровского междуречья // Stratum plus. — 2001—2002. — 2. — С. 187—196.

Рычков Н.А. Новые погребения ямной культуры Киевщины и Черкасщины // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. — К., 1987. — С. 47—54.

Роздобудько М.В., Юрченко О.В. Знахідки кулястих амфор на лівобережжі Середнього Дніпра // АБУ 2003—2004 рр. — Запоріжжя, 2005. — С. 276—279.

Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.

Субботин Л.В. Орудия труда, оружие и украшения племен ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. — Одесса, 2003.

Телегин Д.Я. Неолитические могильники мариупольского типа. — К., 1991.

Цвек Е.В. Буго-днепровский локальный вариант восточнотрипольской культуры (к проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология. — К., 1989. — С. 106—117.

Шмаглей Н.М., Видейко М.Ю. Исследование кургана эпохи бронзы на крупном трипольском поселении у с. Майданецкое // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988. — С. 131—135.

Klochko V.I. Radiocarbon chronologie of the early and middle Bronze Age in the Middle Dnieper region // BPS. — 1999. — Vol. 7. — P. 163—195.

Klochko V.I., Kruts V.A. Radiocarbon dates from the Graves of the Yamnaya Culture Barrow at the Tripolye Culture «Giant Settlement» near Talyanky // BPS. — 1999. — Vol. 7. — P. 72—79.

Kovalyukh N.N., Nazarov S.V. Radiocarbon dating calibration in archeological Studies // BPS. — 1999. — Vol. 7. — P. 12—26.

Ossowski G. Materyjaly do paleoetnologii kurhanyh ukrainiskich // ZWAK. — 1888. — T. XII. — S. 58—91.

Rassamakin Ju.Ja. Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit. — Mainz, 2004. — Teil I — 233 s.; Teil II. — 189 s., Tab., Taf. (Archdologie in Eurasien, 17).

Rassamakin Y.Ya., Nikolova A.V. Carpatian Imports and Imitations in Context of Eneolithic and Bronze Age of the Black Sea Area // Import and Imitation in Archeology. — ZAKS. — 2008. — 11. — P. 51—88.

Szmyt M. Between west and east People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC // BPS. — 1999. — Vol. 8.

Telegin D.Y. Dereivka: a Settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper // BAR. — 1986. — 287. — 134 p.

Telegin D.Y., Pustovalov S.Z., Kovalyukh N.N. Relative and absolute Chronology of Yamnaya and Catacomb Monuments the issue of co-existence // BPS. — 2003. — Vol. 12. — P. 132—184.

Videiko M.Y. Radiocarbon dating Chronology of the late Tripolye Culture // BPS. — 1999. — Vol. 7. — P. 34—71.

Е. П. Бу н я т я н, А. В. Н и к о л о в а

КУРГАНЫ ЯМНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ТРИПОЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ ДОБРОВОДЫ И ТАЛЪЯНКИ

Публикуются четыре кургана, раскопанные И.И. Артеменко на площади трипольских поселений-гигантов Доброводы и Тальянки на Черкащине. На фоне скромного инвентаря или его отсутствия погребения демонстрируют большую заботу об умершем. В оформлении

могилы и покойника были задействованы различные органические материалы — дерево, трава, камыш, шкуры, кожа, ткани, охра, каолиновая глина.

Погребения в Тальянках были безынвентарными. В Доброводах привлекает внимание курган 2, где в составе инвентаря зафиксированы большие сосуды, более характерные для поселений, и, особенно, две очковидные подвески. Вместе со строением насыпи (глиняные прослойки, обмазка грязью) они свидетельствуют об особой заботе об этом объекте. Возможно, этот курган был усыпальницей предводителей какого-то коллектива и выполнял роль общественного мемориала.

Стратиграфическая позиция погребений и абсолютные даты, имеющиеся для некоторых из них, позволяют предположить, что погребения в Доброводах были осуществлены в пределах ≈2890—2300 BC, в Тальянках — несколько позже, между ≈2580—2230 BC (68 %), а в целом — где-то через 500 и более лет после прекращения жизни на поселениях.

Анализ пространственной ситуации на период Триполье СII и сопоставление дат трипольских поселений этого периода и погребений ямной культуры позволяет выдвинуть предположение о возможно постепенном замещении трипольского населения ямным, с одной стороны, в процессе перехода первого к новому образу жизни и «курганной культуре», с другой — освоения лесостепного региона носителями ямной культуры. В дальнейшем (начиная где-то перед серединой и с середины III тыс. BC) ямное население, оставаясь доминирующим, делило эту территорию с носителями среднеднепровской культуры и, в меньшей степени, — культуры шаровидных амфор.

K. P. B u n y a t y a n, A. V. N i k o l o v a

BARROWS OF YAMNA CULTURE AT TRYPILLYAN SETTLEMENTS OF DOBROVODY AND TALYANKY

Four barrows excavated by I.I. Artemenko on the territory of Dobrovody and Talyanky, giant Trypillian settlements in Cherkasy region, are published in the article. Against a background of a scanty inventory or its absence the burials demonstrate a great care about the dead. Various organic materials were used in the arrangement of a tomb and the dead: wood, grass, cane, fell, leather, textile, ochre, and porcelain clay.

Burials in Talyanky were with no inventory. In Dobrovody, Barrow 2 is of a special attention, where large vessels, more characteristic for settlements, and especially, glasses-like pendants were found. Together with the mound structure (clay layers, mud daub) they testify about a special care about this object. Perhaps, this barrow was a shrine of leaders of some group and played a role of a public memorial.

Stratigraphic location of the tombs and absolute dates obtained for some of them allow the authors to presume that the burials in Dobrovody were made within the period from circa 2890 to 2300 BC, and in Talyanky somewhat later, between circa 2580 and 2230 BC (68 %), and in general about 500 years or more after the cease of life at the settlements.

The analysis of territorial situation in the period Trypillya CII and the comparison of dates of Trypillian settlements of this period and burials of Yamna culture allows to suggest about a possibly gradual replacement of Trypillian population by the population of Yamna culture, on one hand, during the process of turning the former to a new way of life and to a “barrows culture”, and on the other hand, during the settling of the forest-steppe region by the Yamna culture bearers. Henceforth, since before or about the middle of the 3rd millennia BC, Yamna culture population, while remained dominating, shared this territory with the Middle Dniepo culture bearers, and at a lesser extent with the Globular Amphora culture bearers.